

Lidija R. Basta Fleiner
i Tanasije Marinković (ur.), *Key
Developments in Constitutionalism
and Constitutional Law*, tom 4:
Democracy and the Rule of Law,
Eleven Publishing House, 2014.
(Mirko Đuković)

Zbornik radova „Key developments in constitutionalism and constitutional law” objavljen je kao rezultat međunarodnog kongresa održanog 4. i 5. maja 2012. godine u susret obilježavanja tridesetogodišnjice postojanja Međunarodne asocijacije ustavnog prava. Zbornik nudi značajne radove istaknutih profesora iz oblasti ustavnog prava i konstitucionalizma, pokazujući u kojoj mjeri je materija ustavnog prava mijenjana u poslednjih trideset godina. Zbornik je prikazan kroz pet cijelina koje sabiraju istraživanja na različite teme te na taj način čitalac može da se upozna u kojoj mjeri globalizacija i multikulturalizam predstavljaju izazov konstitucionalnoj demokratiji, koja je to uloga ustava u demokratiskim tranzicijama, korelaciju konstitucionalizma sa međunarodnim pravom odnosno internacionalizacijom konstitucionalizma, izazove u učenjima ustavne teorije i na kraju posebno se izdvajaju članci kojim se daje autentični prikaz nastanka, istorije, rada ali i budućih stremljenja Međunarodne asocijacije ustavnog prava.

Na samom početku autori Werner Heun i Susanna Mancini iz različitih uglova sagledavaju izazove globalizacije te, iako različitom argumentacijom, dolaze do zajedničkog zaključka: globalizacija i multikulturalizam predstavljaju glavni izazov savremenom konstitucionalizmu. Prvi autor ukazuje na proces transformacije uloge državljanstva odnosno pripadnosti nekoj državi u ustavima Zapada. Ta transformacija se javlja kao posljedica smanjenja moći država (usljed, kako autor navodi, privatizacije i jačanja tržišta) i povećavanja migracije u svijetu. Autor ispituje šta državljanstvo u modernom ustavu predstavlja, polazeći od tradicionalnog vezivanja za određenu državu ali i nacionalnu pripadnost, da je državljanstvo važan segment učešća u političkom životu, pravni status građana i njihova prava (posebno kroz prizmu ljudskih prava) i na kraju identitet. Autor je saglasan da u eri globalizacije, privatizacije i migracija, državljanstvo jeste izgubilo na značaju i još uvijek nije transformisano u odnosu na kosmopolitsku demokratiju.

Autorka Mancini, pak, ukazuje da je religija traži svoju ulogu u javnom životu a pogotovo u političkoj areni. Autorka svoja viđenja ove problematike oblikuje i načinom na koji je Evropski sud za ljudska prava legitimizovao miješanje države u određena prava u cilju zaštite kulturnih odnosno religijskih senzibiliteta hrišćana kao većinske vjerske zajednice na kontinentu. U članku „*Strong Religion and Weak Minorities: A Cautionary Tale from Europe*” čitalac se upoznaje sa fenomenom „deprivatizacije religije”, koji predstavlja glavni izazov zapadnom konstitucionalizmu. Tome je glavni uzročnik i činjenica da „deprivatizacija religije” dovodi do sekularizacije religije, slabi autonomiju crkava (vjerskih zajednica) i na taj način se podražava njena zavisnost od države.

U drugom poglavlju Zbornika, autori se bave fenomenom demokratske tranzicije i konsolidacije, ili kako se to često u literaturi navodi „ponovnom rođenju demokratije” koji se dogodio u Centralnoj i Jugoistočnoj Evropi, Latinskoj Americi i Južnoj Africi.

Posebnu pažnju čitaocu može da skrene interesanta članak autora Branka Smerdela koji na vrlo originalan način ispituje konstitucionalnu revoluciju, jer je sami naziv rad „*Central European Democratic Transition: The Paradigm of a Constitutional Revolution*”, *contradictio in adiecto*, jer je ideja revolucije sama po sebi suprotnost ustavnog redu. Ipak, istorijska je činjenica da su se ustavni poretki uspostavljali kroz različite vidove borbi koje su nekada znale da budu i nasilne. Velike revolucije su bile obilježene promjenama koje su bile fundamentalne, brze, nasilne ali i trajne. Pa ipak autor zaključuje da uprkos krizama kojima smo svjedoci i očekivanjima revolucija koje se mogu dogoditi kao odgovor na krize, ustavni sistem prije svega potrebuje konsolidaciju kao odgovor na izazove u očuvanju fundamentalnih principa demokratije, vladavine prava, ljudskih prava i sloboda.

U ispitivanju izgradnje demokratije na prostorima Zapadnog Balkana, autorka Gordana Siljanovska Davkova zaključuje da su ove države i dalje daleko od jako željene demokratske konsolidacije. U svom članku „*The Particularity of Democratic Transition of the New States in the Western Balkans: The Case of Former Yugoslav Republics*” ukazuje na glavne aktere uspostavljanju stubova konstitucionalizma i glavne prepreke demokratskoj tranziciji. Na vrlo dosjetljiv način, autorka rada, čitaocu opisuje ovaj proces kao „četvrti talas” demokratizacije, ukazujući na nedostatke demokratske tradicije, autoritarizma, uloge civilnog sektora, profila i uloge političkih lidera, birokratije i partokratije.

Izazov demokratiji predstavlja i nedostatak redistribucije bogatstva što dovodi do socijalne i političke destabilizacije Latinske Amerike. Autor Cezar Landa u svom članku „*Latin American Constitutionalism between Universality and Cultural Particularity*” u kontekstu demokratskih promijena, navodi da se uloga ustavne pravde i ustavnog sudstva ogleda i u očekivanju da riješi socijalne probleme koji nisu uvijek i samo pravne prirode. Ustavna pravda treba da funk-

cioniše i bude iznad dnevnih političkih tenzija. Tribunali i sudovi su često dio istog sukoba kao posljedica njihove bliskosti sa izvršnom vlasti koja ih imenuje. To takođe posljediče ograničenoj autonomiji i nezavisnosti sudstva što implicira politička suđenja, uklanjanje ustavnih tribunala i prinudnih ostavki sudija. Autor ukazuje kako osnovni ustavni principi bivaju pogaženi jer u državama Latinske Amerike konstitucionalizam je zapravo alatka za vladanje a nikako cilj tog vladanja.

U nastavku ovog poglavlja, autorka Kristina Murray opisuje proces stvaranja vladavine prava, u kontekstu sudstva, u Zimbabveu, Malaviju i Južnoj Africi kao i začetku rada tribunala koji je kratko trajao. Kao što je to bio slučaj u Latinskoj Americi problem politizacije a samim tim i autonomije sudstva je prisutan i u ovom regionu. Sudstvo se nije moglo oduprijeti političkom uticaju, svakodnevnoj kritici političara i njihovog uticaja na smjenjivanje sudija kao i pokušajima uspostavljanjima veće kontrole nad sudstvom i destabilizacije legitimiteta sudstva u javnosti. Ove zemlje podnose i dalje teško breme neadekvatnog vršenja i podijele vlasti.

Internacionalizacija ustavnog prava se ponajviše ogleda u sistemima zaštite ljudskih prava. Ne samo da su regionalni (međunarodni) sudovi dotakli odveć dubokih principa zaštite ustavima zagaranovanih prava, i sami su definisali principe zaštite, što je posledice prije svega upordenopravnog načina rezonovanja ali i činjenice da su se sa polja nacionalnih okvira uspostavljanja zaštite ljudskih prava države oslonile na međunarodni. Na taj način su ljudska prava i zaštita ljudskih prava su nadjačala nacilonu suverenost a tim prije što su se iznašli mehanizmi prinude država da postupaju po presudama. Kao blistavi primjer se navodi i jurisprudencija Evropskog suda pravde koji je pitanje zaštite ljudskih prava nametnuo ne samo državama članicama već Evropskoj uniji i njenim institucijama. Zaštita ljudskih prava polazi od ustavnopravnih tradicija i očuvanja konstitucionalnih principa te je tako i ovo poglavlje posvećeno davanju odgovora odakle dolazi jurisprudencija koja je ustavno pravo „pomeđunarodila”.

U svom članku „*The Functions of International and Comparative Law in Constitutional Adjudication: The Colombian Case*” Manuel Cepeda nas upoznae sa bogatom praksom Ustavnog suda Kolumbije i uticaja koje međunarodno i uporedno pravo ima na presude ovog suda. Ovaj sud se baš oslanja na Inter-Američki sistem zaštite ljudskih prava, dakle i na samu Konvenciju ali i na jurisprudenciju Inter-Američkog suda za ljudska prava. Vrlo opširnu i preciznu analizu, autor zaključuje da i pored izuzetno različitih načina koji su korišćeni u inkorporaciji međunarodnih i regionalnih standarda zaštite ljudskih prava u Latinskoj Americi, kolumbijski ustavni sud je uspio da ove norme uspostavi u istoj ravni sa ustavom.

Ciril Ribičić, Bosa Nenadić i Tanasije Marinković analiziraju poziciju Slovenije i Srbije u Evropi prava (kako autori navode „Europe of Rights) ukazujući ne samo na dijalog između Evropskog

suda za ljudska prava i nacionalnih sudova već i na nužnost tog dijaloga. To se posebno ogleda u stremljenjima Ustavnog suda Srbije da osigura da Sud u Strazburu prihvati ustavnu žalbu kao efikasan pravni lijek. Pomenuti dijalog je bio *conditio sine qua non*, ako uzmemo u obzir da su ovi (nacionalni) sudovi često dobijali atribut političkih, upravo zbog činjenice da su često bili blagi u svojim stavovima prema političkim strukturama moći. S druge strane uz pomoć Evropskog suda pravde, Ustavni sud je naučio kako da se izdigne iznad ovakvih navika postavljajući se na mjesto koje u pravnom sistemu ovakav sud zaslužuje: glavnog zaštitnika fundamentalnih prava.

U nastavku ovog poglavlja, vrlo interesantan članak analizira kvalitativno i kvantitativno oslanjanje Inter-Američkog suda za ljudska prava na jurisprudenciju Evropskog suda za ljudska prava i *vice versa*. Autorke, Tania Groppi i Anna Maria Lecis Cocco-Ortu na pojedinačnim slučajevima ukazuju na odnos dvaju sistema zaštite zaključujući da se Evropski sud rijeđe poziva na jurisprudenciju Inter-Američkog suda.

Članak „*Reference to National Court's Precedents in the Case Law of the European Court of Human Rights*” Dragoljuba Popovića dodatno objašnjava konvergenciju evropskog kontinentalnog prava i precedentnog prava, upravo kroz praksu Suda. Autor ukazuje na činjenicu da iako Sud nije dizajniran da donosi odluke pozivajući se na precedentno pravo. Autor, i sam sudija ovog Suda, dolazi do ovog zaključka analizirajući čak 26 slučajeva a u članku su ponuđena 3 slučaja koja nude razjašnjenja povodom zaključaka profesora Popovića, a to je da Sud na raskršću dviju pravnih tradicija pri čemu je evidentan porast anglo-saksonskog sistema.

Predavati ustavno pravo u 21. vijeku prema autorkama Vicki C. Jackson i Simina Tanasescu predstavlja ujedno poteškoću ali i izazov u kontekstu primjene kritičke teorije na nove pravce razvoja u konstitucionalizmu. Prva autorka u svom radu razmatra relativno nove koncepcije ali i razvoj nekih starijih i to u odnosu na institucionalnu konstalaciju kao esencijalnog dijela učenja o ustavu, interpretaciji odnosno temama koje predstavljaju izazov kako za sudove tako i za ostale nosioce vlasti i na kraju u odnosu na ustavnu teoriju i postavlja pitanje da li je vrijeme za dublju rekonceptualizaciju ustava.

Simina Tanasescu, pak, ispituje odnos ustavnog prava ne samo sa drugim granama prava, već i sa ostalim društvenim i humanističkim naukama, podsjećajući na kompleksnost učenja o ustavnom pravu naglašavajući važnost interdisciplinarnosti i interaktivnog pristupa u podučavanju.

Na kraju značajan doprinos predstavlja grupa članaka kojim se Zbornik i završava a koji obilježavaju trideset godina postojanja ove Asocijacije podsjećajući na okolnosti u kojima je nastala kao i na razvoj i aktivnosti koje su obilježile njeno postojanje i rad. Profesor Flajener podsjeća da je Asocijacija zapravo forum koji uči i diskutu-

je uporedno ustavno pravo. Profesor Scheinin na sebi svojstven način završava člankom kojim prikazuje razvoj ustavnog prava u poslednjih trideset godina izdvajajući više faktora koji to potvrđuju. Prvi među njima je deideologizacija ustavnopravnog diskursa nakon Hladnog rata što je doprinijelo većoj racionalizaciji i dubljim raspravama o moralnim načelima ustavnog prava; drugi se tiče izdvajanja ljudskih prava kao novog teorijskog diskursa ali i insistiranju za većom zaštitom; treći se tiče internacionalizacije ustavnog prava koja ide ruku pod ruku sa konstitucionalizacijom međunarodnog prava i na kraju kao posledica globalizacije i privatizacije tradicionalno javnih uloga javlja se i pitanje društvene uloge ustava.

Zbornik radova „*Key Developments in Constitutionalism and Constitutional Law*” prikazuje jednu jezgrovitu sliku ustavnopravnog diskursa i promjena u konceptu shvatanja konstitucionalizma u poslednjih trideset godina a upravo usled epohalnih promjena u ekonomskoj, društvenoj i političkoj ravni. Diskurs postmodernog konstitucionalizma je utemeljen prije svega na vizionarskom a onda i radikalnom pogledu na to šta ustav u društvu jeste, glede poslednjih trideset godina, odnosno šta bi to ustav mogao da bude, ako uzmemo ne samo činjenicu da se uprkos različitim zahtjevima ka ustavnopravnoj zaštiti demokratije i fundamentalnih prava, tranziciji kao fenomena koji prati određene regione u potrazi pomenute zaštite, ustavno pravo jeste internacionalizovano i ujedno je međunarodno pravo konstitucionalizovano. Sama suština takvog fenomena se osim izučavanja pravnih sistema i uporednog prava ogleda i u izdizanju ljudskih prava kao svjetionika novih i ne tako novih stremljenja čovječanstva ka globalnom građaninu, međunarodnom upravljanju i međunarodnim standardima politika u državama. Ipak autori podsjećaju da države i dalje jesu primarni izvor obavezujućih pravila.

Autori ostavljaju prostora da se postavi niz novih i ozbiljnih pitanja u vezi sa položajem građana u sistemu upravljanja, pluralističkom konstitucionalnom pristupu pitanjima poput religije i identiteta, da li je država glavni autoritet da riješi ustavnopravne nedoumice ili pak je to prevaziđeno ako imamo u vidu položaj EU u odnosu na ovu temu, da li razvijene demokratije imaju kapacitet da se „samo-poprave” i na kraju da li smo svjedoci da se modernim demokratijama ne može vladati, odnosno da ih je nemoguće obuzdati? Jasno je da će se u decenijama koje dolaze ova pitanja detaljnije izučavati i predstavljati nove izazove za one koji se bave ovom naukom.